

Дерши Б. В.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Зрештою, все закінчується, але ніщо не минає безслідно.
Михайло Кірсенко

*Бути українцем — це значить бути постійно в стані
доказування свого права на існування.*
Володимир Винниченко

У статті на основі опублікованих і неопублікованих архівних джерел та пласту історіографії проаналізовано і репрезентовано громадську та наукову діяльність української еміграції в Чехословаччині, метою якої було, зокрема, налагодження міжкультурних зв'язків із європейською громадськістю та її ознайомлення з наріжними проблемами українців на своїй Батьківщині та в еміграції. Передусім це була робота на визнання українців як окремого народу, який є гідним як власної державності, так і того, щоби на рівні з іншими європейськими народами мати змогу самостійно репрезентувати себе. Також у статті визначено причини, через які для українських емігрантів популяризація українського питання була вкрай важливою частиною їхньої діяльності за кордоном, і досліджено основні перешкоди, які ставали на заваді багатьом прагненням у цьому руслі.

Ключові слова: еміграція, Чехословаччина, українська діаспора, «українське питання».

Цитата Володимира Винниченка, наведена в епіграфі, яскраво виражає становище українського народу впродовж майже усього періоду його існування. Однак є безліч підстав для того, щоби саме ХХ ст. називати апогеєм процесу доведення українцями своєї національної належності, і значну роль тут відіграли саме українські емігранти минулого сторіччя.

Після поразки Української революції у низці європейських держав, а саме в Австрії, Франції, Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Болгарії та ін., було сформовано осередки української еміграції, у яких значну частину становили представники інтелектуальної еліти¹. Таке скупчення порівняно чисельних українських національно свідомих сил, з одного боку, провокувало низку конфліктів і розколів серед емігрантів, адже кожен з осередків стояв на своєму політичному та ідеологічному підґрунті, проте, з іншого боку, саме подібна концентрація українських політичних і наукових еліт стала вагомим чин-

ником у розгортанні роботи національного спрямування поза межами своєї Батьківщини.

У переліку згаданих осередків української еміграції особливе місце посідає Чехословаччина, адже саме там сконцентрувалася, за визначенням українського політичного діяча Костянтина Мацієвича, «найбільш висока по своєму інтелектуальному рівню частина нашої (української. — Б. Д.) еміграції»². Підтвердженням цих слів може слугувати практичний вимір діяльності цього емігрантського осередку, адже силами українських політичних і наукових діячів у Чехословаччині та за сприяння уряду цієї держави там було відкрито низку українських навчальних і наукових закладів. Їхня мережа фактично не мала аналогів у жодній іншій європейській країні, за винятком Австрії, де з 17 січня 1921 р. функціонував Український вільний університет (УВУ), який, щоправда, восени того ж року перенесли до Чехословаччини. Тож в останній станом на першу половину 1920-х рр. почали діяти, окрім УВУ, Українська господарська академія

¹ С. Віднянський, *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.)* (Київ, 1994), 6.

² В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція 1919–1945. Документи та матеріали* (Київ, 2008), 245.

у Подєбрадах (УГА), Український вищий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова (УВП), Український інститут громадознавства (пізніше Український соціологічний інститут), Українська реальна гімназія.

Така специфіка функціонування української еміграції у ЧСР зумовлює непересічність її діяльності на благо популяризації української справи. Завдяки активному розвитку наукового життя, українці у ЧСР упроваджували в життя низку методів, які мали сприяти кращій обізнаності про українців серед іноземців.

На сьогодні ми маємо цілий спектр джерел, які дають можливість дослідникам української еміграції у ЧСР поглянути на її становище та функціонування крізь призму мультиперспективності. Зокрема, значну роль для розуміння перспектив і значення діяльності української еміграції відіграє фонд Микити Шаповала, який зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Цей політичний діяч був однією з найвпливовіших фігур серед українських емігрантів у ЧСР, тому як ніхто інший міг представити результати чи нереалізовані проекти їхньої діяльності.

Подібного роду інформацію нам дають і звіти окремих українських організацій та установ, які діяли у ЧСР. Зокрема, у цій роботі серед значного їх масиву використано звіти щодо діяльності таких громадських організацій, як Український Громадський Комітет, Українська Громада, Товариство Прихильників УГА.

Також важливими для реалізації дослідження стали опубліковані документи Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, пов'язані з діяльністю міжвоєнної української еміграції у різних країнах Америки та Європи, зокрема ЧСР.

Дещо відмінними за характером є спогади студента УГА Гаврила Гордієнка, які є маловідомими академічній спільноті. Незважаючи на це, ознайомлення з ними є дуже доречним, особливо якщо у роботі поставлено завдання дослідити специфіку певного явища не лише на вищому організаційному рівні, що нам дають згадані вище джерела, а й крізь призму того, як певні події позначалися на пересічних емігрантах. Із цією ж метою я проаналізувала біографії студентів УГА, які сконструювали на основі архівних матеріалів українські дослідники Роман Коваль, Віктор Моренець і Юрій Юзич³.

У сучасній українській історіографії тематику української еміграції у ЧСР, що сформувалася там у 1920-х і була організованою масовою спільнотою до початку Другої світової війни, досліджено з багатьох аспектів. Про політичну, наукову та освітню діяльність української еміграції дослідники написали багато фахових праць, зокрема комплексно це питання досліджують Степан Віднянський, Олександр Кравчук, Олена Бетлій, Олена Сухобокова, Анатолій Яворський, Валентина Піскун та інші. Побіжно у працях про українську еміграцію у ЧСР також згадано про її спроби налагодити контакти з європейською громадськістю. Однак, незважаючи на всю важливість вивчення подібних зв'язків, відповідні приклади в дослідженнях, зазвичай, згадуються доволі побіжно й досить уривчасто, що можна пояснити недостатньою масовістю цього явища. Тому в цій роботі я спробую представити діяльність української еміграції саме у контексті репрезентації українського питання, налагодження міжкультурних зв'язків із європейською громадськістю та національно спрямованої пропагандистської роботи серед неї.

У міжвоєнний період сутність такого поняття, як «українське питання», найбільш точно окреслив голова Української соціал-революційної партії у ЧСР та голова Українського Громадського Комітету, першої масштабної громадської організації з допомоги українським емігрантам — Микита Шаповал, який розумів під цим терміном питання національно-культурного, економічного та політичного відродження української народності⁴. Однак варто зазначити, що формулювання поняття «українське питання» могло відрізнитися залежно від соціального статусу та ідейних переконань різних угруповань емігрантів. Однак оскільки я беру до уваги саме політичних емігрантів, які проявили свою громадську активність за кордоном, то вважаю за доцільне представляти «українське питання» саме в тому контексті, який запропонував Микита Шаповал.

Протягом майже всього ХХ ст. вся іноземна громадськість і політики сприймали українські території фактично лише як частину Російської імперії, а потім Радянського Союзу. Боротьба українців за буквально подолання цього стереотипу й виборювання своєї державності під час Української революції 1917–1921 рр. не мали запланованого успіху. Проте українські політичні сили й учасники тих буремних подій, які були

³ Р. Коваль, В. Моренець та Ю. Юзич, «Подєбрадський полк» армії УНР, т. 2 (Київ, 2017), 376.

⁴ Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3563, оп. 1, спр. 52, арк. 2.

вимушені через поразку Української революції емігрувати за кордон, не полишали ідеї відновлення української державності. Вони налагоджували зв'язки з європейськими політиками, працювали в дипломатичних місіях УНР за кордоном і загалом намагалися в будь-який спосіб заручитися іноземною підтримкою.

Однак коли більшовицька влада остаточно утвердилася в СРСР і міжнародна спільнота дедалі активніше почала налагоджувати контакти з її керівництвом, надії української еміграції на швидке відновлення української державності за сприяння міжнародної підтримки почали зникати⁵. Через те, що УНР, після створення СРСР та УРСР у її складі, фактично припинила своє існування як держава, до 1923 р. всі українські дипломатичні представництва було закрито⁶.

За тодішніх обставин українські емігранти продовжували спрямовувати свої сили на міжкультурну дипломатію, щоб налагодити й підтримувати різносторонні зв'язки з міжнародною громадськістю. За визначенням Володимира Трошинського, це були заходи, які здійснювали після того, як українські впливові кола перейшли від ідеї відродження української державності до більш реалістичної щодо їхніх тодішніх становища та можливостей. У фокусі було, зокрема, інформування європейської громадськості про ідеї української державності, налагодження контактів із потенційними прихильниками цієї ідеї серед західних політиків, критика тоталітарного режиму, що панував на більшості українських територій⁷. Це була важлива на той час робота з огляду на те, що українські інтелектуали сповна відчували, які негативні наслідки мала надзвичайно обмежена обізнаність іноземної громадськості про українців, тому вони покладали на себе відповідальність щодо їх інформування про український народ і його прагнення.

Перш за все варто зазначити, що українські емігранти намагалися самоорганізуватися в різні об'єднання професійного та громадського спрямування, адже саме в такий спосіб вони могли здобути певне фінансування від уряду ЧСР у рамках «російської акції допомоги»⁸. Таких організацій налічувалося до пів сотні різних масштабів, і саме від їхнього імені діяли українські діячі в еміграції.

Більшості політичних українських емігрантів, які особливо відзначилися у процесі популяризації українського питання та обстоюванні прав українців на міжнародній арені, уже присвячено фахові дослідження, в яких історики докладно проаналізували їхню професійну діяльність. Це, зокрема, праці Оксани Джус⁹, Олени Глушан¹⁰, Анатолія Трембіцького¹¹, Олександра Даниленка та Олександра Добржанського¹². Мета цієї ж статті полягає в дослідженні шляхів реалізації стратегії ознайомлення європейської громадськості з українським питанням та визначенні її результативності.

Чільне місце тут посідає боротьба українців за визнання себе окремим народом у Лізі Націй — міжнародній організації, створеній після Першої світової війни. Її основні члени категорично не погоджувалися на заміну національності у нансенівських паспортах українських емігрантів, тому замість «українець» у графі «національна належність» було написано «росіянин». Для багатьох українців, які перебували в різних європейських країнах, таке систематичне ігнорування прохань про визнання їхньої національності в офіційних посвідченнях особи справді було болючим моментом¹³. Змінити ситуацію принаймні на території ЧСР вдалося у 1930 р., коли уряд ЧСР видав розпорядження змінити інформацію у графі «національність» у нансенівських паспортах для українців і спростив процедуру зміни попередніх¹⁴. Так українці на офіційному рівні, принаймні у ЧСР, повернули собі справжню національну належність, що вказує на те, що за десятиліття перебування у ЧСР українці таки здобули вагомий авторитет у її урядових колах.

Поки питання про національне визнання в нансенівських паспортах було в глухому куті, українські емігранти не полишали можливостей брати участь у роботі Ліги Націй. Із метою

⁹ О. Джус, *Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції* (Івано-Франківськ, 2002), 260.

¹⁰ О. Глушан, «Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці», *Ukraina magna* 1 (2016): 276–290.

¹¹ А. Трембіцький, «Родина Січинських-Січинських та українське історично-філологічне товариство в Празі (1923–1945)», *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки* 11 (2008): 301–326.

¹² О. Даниленко й О. Добржанський, «Степан Смаль-Стоцький — учений і «реальний політик» (до 160-річчя з дня народження)», *Красзнавство* 3 (2019): 150–164.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 3563, оп. 1, спр. 43, арк. 2 зв.; В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція*, 325–326.

¹⁴ А. Яворський, «Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках», у *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX — початок XXI ст.): колективна монографія* (Львів, 2017), 187–188.

⁵ В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція*, 7.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3563, оп. 1, спр. 101, арк. 3.

⁷ В. П. Трошинський, *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище* (Київ, 1994), 233.

⁸ *Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci* (Praha: tiskla «Legigrafie», 1924), 5.

співпраці з такою важливою на той час міжнародною організацією, яка визначала політику і щодо емігрантів також, українці у ЧСР 1925 р. створили Товариство українського студентства і професури для Ліги Націй, яке очолив Сергій Бородаєвський. Ця організація взяла на себе численні зобов'язання щодо популяризації ідей Ліги Націй серед українців і декламувала наміри обстоювати національні інтереси українців перед міжнародною спільнотою¹⁵. Попри те, що Ліга Націй твердо стояла на позиції того, що членство в ній надають за державним, а не національним принципом, її керівництво надало українцям майже всі права повноцінного члена організації, однак без можливості виборчого права на пленарних засіданнях.

Обмежене членство для українців у Лізі Націй було отримано завдяки активності й ініціативності останніх, зокрема Сергія Бородаєвського, який брав участь у різних міжнародних заходах від цієї організації¹⁶. Відповідно українські емігранти не були відірвані від міжнародної роботи з облаштування повоєнного світу і твердо захищали свої наміри бути окремим представництвом від українців.

Здобута ж можливість мати українську національність у нансенівських паспортах на території ЧСР потребує докладнішого пояснення. Звісно, передусім цьому сприяло те, що українці змогли налагодити тісні контакти з політичними й інтелектуальними чеськими та словацькими колами, що пояснюється необхідністю влаштування мирного співіснування в їхньому соціумі. Чеська та словацька інтелігенція частково була цілком налаштованою до таких контактів, попри укорінене явище русофільства у значній частині населення ЧСР. Вони підтримували наукову роботу українців, приїздили на відкриття українських науково-освітніх закладів¹⁷ і деякі з них навіть зголошувалися там працювати¹⁸.

Оскільки ЧСР була на той час центром дослідження славистики, українцям пощастило подвійно, адже вони опинилися в більш сприятливому середовищі як для розвитку української культури, так і для можливості її популяризації, тому збирати та розширювати саме там різноманітні матеріали про українців означало для них

давати поштовх у розвитку української тематики у славистичних дослідженнях.

Результат подібних прагнень не змусив себе довго чекати. У 1923 р. українці організували роботу першої Української національної публічної бібліотеки у Празі. У ній було зібрано численні українські видання різного спрямування¹⁹. Оскільки українці з початку 1920-х рр. засновували свої видавництва у ЧСР, українські видавничі надбання тільки збільшувалися. Українські емігранти неодноразово намагалися передати ці видання для своїх співвітчизників на території Наддніпрянщини, Галичини, Закарпаття та Буковини, щоби не розривати зв'язок із ними й надавати їм доступ до сучасних наукових розробок. Однак через більший чи менший контроль із боку урядів держав, до складу яких входили ці території, поширити подібну літературу серед українців на Батьківщині було якщо і не неможливо, то досить складно²⁰, за винятком невеликого відсотка публікацій, найчастіше наукового характеру²¹. Тому, хоч би як це було парадоксально, але часто українське питання було легше популяризувати за кордоном, ніж власне на українських теренах.

У 1923 р. й пізніше українські видання були частиною міжнародної книжкової виставки, влаштованої у ЧСР. За словами чеського публіциста Флоріяна Заплетала, «для Праги вистава української книги має особливе значіння. У нас якраз все ще є не тільки окремі одиниці, а цілі політичні партії, що не визнають існування українського народу, української літературної мови і української літератури виставці переконуючі докази про безпідставність своїх застарілих уявлень»²². Також прихильно відгукувалися про українські видання і різні чеські часописи²³.

Варто додати, що згадані публічні виставки українських науково-культурних надбань відбувалися не лише у ЧСР. До прикладу, у біографії Петра Петренка, одного зі студентів УГА у Подєбрадах, згадано, що він у 1933 р. брав участь у виготовленні карт України для українського павільйону на міжнародній виставці у Чикаго²⁴. Тут треба зауважити, що популяризація української справи в Америці була також дуже поширеною, однак здебільшого орієнтованою на чи-

¹⁵ О. Глушан, «Участь С. В. Бородаєвського», 280.

¹⁶ Там само, 281.

¹⁷ *Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21–7.7.24)* (Прага, 1924), 40, 54.

¹⁸ *Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922–1935* (Нью-Йорк, 1959), 46–48. Видано абсолювентами Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту.

¹⁹ *Три роки праці Українського Громадського Комітету*, 76.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3563, оп. 1, спр. 78, арк. 34; спр. 124, арк. 21.

²¹ Трємбіцький, «Родина Січинських-Січинських», 313–314; Даниленко й Добржанський, *Степан Смаль-Стоцький*, 160.

²² *Три роки праці Українського Громадського Комітету*, 93.

²³ Там само, 93.

²⁴ Коваль, Моренець, та Юзич, «Подєбрадський полк», 270.

сельну українську діаспору в ній. Українські емігранти прагнули актуалізувати українське питання серед своїх колишніх співвітчизників, а також установити тісні контакти з ними, зокрема задля здобуття фінансування на свої національні проєкти за кордоном²⁵. Це пояснюється тим, що матеріальне становище українців в Америці здебільшого було все ж кращим, ніж українців у більшості європейських держав. Однак головним фактором, безперечно, була велика чисельність української діаспори в Америці. Навіть малі грошові внески завдяки своїй кількості давали у підсумку значні суми для підтримки діяльності українських осередків у ЧСР після того, як уряд ЧСР почав згортати «російську акцію допомоги»²⁶.

Найбільш поширеною практикою здобуття такого фінансування було проведення публічних лекцій, які в США та Канаді читали найбільше Микита Шаповал²⁷ і доцент УГА Ольгерд-Іполит Бочковський²⁸. Порізно вони здійснювали цілі тури містами Канади й США з лекціями на теми, пов'язані з тодішнім становищем українців за кордоном і на Батьківщині, а також про діяльність українських емігрантів у ЧСР.

Проведення публічних лекцій із метою інформування іноземців про українців, історію розвитку їхніх народу та мови, мету їхньої національної боротьби й те, що переживають вони у себе на Батьківщині, було поширеною практикою і в європейських країнах. І про фінансовий зиск від таких заходів не йшлося. Зокрема, українські емігранти у ЧСР досить часто організовували такі заходи серед наближеної до них громадськості, щоби посприяти максимальному зменшенню рівня русофільства у середовищі чехів та словаків.

Наприклад, у 1921 р. мовознавець Степан Смаль-Стоцький виступив із публічною лекцією на тему «Положення української мови серед інших слов'янських мов» у празькому «Клубі модерних філологів»²⁹. Ольгерд-Іполит Бочковський у 1924 р. виступав із відкритими публічними лекціями зокрема на такі теми, як «Українське питання» і «Український народ на Заході, його територія та його історичні віхи від найдав-

ніших часів до сьогодні (Галицько-Володимирське королівство 1253 р. — Українська республіка в 1918 р.) і його відносини з чеською нацією»³⁰. У 1923 році «заходом місцевої (подебрадської. — Б. Д.) просвітянської організації» схожу місію взяв на себе чеський адвокат д-р Задін, який виголосив лекцію чеською мовою про Україну, її історію й політичне становище³¹. До цього у 1920 р. група чеських професорів Карлового університету провела низку лекцій на подібну тематику для однієї з вищих шкіл у Празі³².

У подальшому окреслена практика теж мала місце. Степан Віднянський наводить дані про те, що у період зі 1928 до 1929 р. професори УВУ провели загалом 15 лекцій із різних наукових тем³³. Оскільки значна частина українських науковців працювала в чехословацьких вищих навчальних закладах, можна припустити, що й там були подібні вияви національної популяризації. Співпраця ж і налагодження теплих відносин із частиною чеських та словацьких науковців сприяла тому, щоби в популяризації знань про українців у ЧСР були задіяні й вони.

Також у контексті зближення українців з іноземною спільнотою варто згадати про те, що українські науковці в еміграції брали активну участь у різних міжнародних з'їздах, конгресах і форумах професійного спрямування. Через значну чисельність українських організацій у ЧСР досить нереалістичним є завдання перелічити всі ті міжнародні заходи, в яких брали участь представники від кожної з них. Частково їх представив у своїй праці Симон Наріжний, який також був активним членом української еміграції у ЧСР і мав змогу безпосередньо спостерігати за такою активністю українських ініціативних сил³⁴.

Чи не найактивніше серед українських емігрантів у ЧСР заявляли про себе у міжнародній науковій спільноті члени Українського історично-філологічного товариства, зокрема Дмитро Дорошенко, Олександр Колесса, Вадим Щербаківський, Володимир Січинський³⁵.

Найбільш же багату географію такої участі мала видатна українська діячка у сфері педагогіки Софія Русова. Вона як представниця акаде-

²⁵ О.-І. Бочковський, Ю. Добриловський і Г. Денисенко, *Звіт з діяльності Управи Товариства Прихильників УГА* (Прага, 1937), 2.

²⁶ В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція*, 342.

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3563, оп. 1, спр. 134, арк. 1–32.

²⁸ Бочковський, Добриловський і Денисенко, *Звіт з діяльності Управи*, 3–5.

²⁹ С. Наріжний, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої)* (Київ, 1999), 74.

³⁰ І. Каневська, *Ольгерд Іполит Бочковський — нарис біографії*, т. 1 (Київ: Дух і Літера, 2018), 51.

³¹ Наріжний, *Українська еміграція*, 75.

³² Там само, 74.

³³ Віднянський, *Культурно-освітня і наукова діяльність*, 47.

³⁴ С. Наріжний, *Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, ч. 1 (Прага, 1942), 257–258.

³⁵ Наріжний, *Українська еміграція*, 204–205.

мічної спільноти УГА була учасницею наукових з'їздів, передусім освітнього та жіночозахисного спрямування, в різних містах світу, як-от Прага, Рим, Копенгаген, Женева, Гренобль³⁶. Здобути ми там знаннями й досвідом вона активно ділилася з українськими емігрантами, про що розповів у своїх спогадах студент УГА Гаврило Гордієнко³⁷.

Оскільки відомо, що українські емігранти, які опинилися поза межами Батьківщини, у перше десятиліття свого перебування в різних країнах плекали надії на повернення додому, можна констатувати, що такою активною роботою для них було важливо покращити національний науковий потенціал і залучитися іноземними зв'язками, які неодноразово могли стати в пригоді, про що емігрантам було добре відомо.

Однак на шляху до налагодження професійних контактів з іноземною громадськістю українці стикнулися з низкою труднощів. Передусім, українців часто не допускали до повноцінного членства деяких професійних конгресів і об'єднань. До таких належали Всеслов'янський студентський конгрес (1922 р.)³⁸, Всеслов'янський лікарський союз³⁹, Федерація слов'янських інженерів⁴⁰ та інші. Найчастіше це було зумовлено вже згаданим державним принципом прийняття у члени спільноти, тому українців, як бездержавну націю, або не приймали, або вони не могли претендувати на право дорадчого голосу. Симон Наріжний, який аналізував свого часу цю ситуацію безпосередньо, підкреслював, що такі проблеми виникали, здебільшого, саме з «усеслов'янськими об'єднаннями», натомість у роботі міжнародних наукових організацій і різних заходах від них українці були задіяні менш проблемно⁴¹. Тому, власне, вони таки мали простір, щоби заявляти про себе світовій науковій спільноті й переймати від неї досвід у багатьох галузях.

Щоби інформація про українців ширилася не лише по окремих локальних угрупованнях, а й на загал, українські емігранти досить активно провадили журналістську діяльність. Як зазначає у своїй праці Олена Сухобокова, «лише у Празі в 1920–30-х рр. виходило 94 українські періодичні видання (14 — політичних, 14 — фахових, 18 — студентських, 10 — газет і т. п.), без

урахування тих друкованих органів, які випускали українські заклади та організації»⁴². Звісно, ці видання орієнтувалися, більшою мірою, на самих українців, адже видавалися переважно українською мовою. Проте ті емігранти, які були задіяні у видавничій справі за кордоном, значно доклалися до того, щоби налагодити зв'язки зі своїми іноземними колегами, і стали тим рупором, із якого світ міг дізнаватися про українців.

До прикладу, українські емігранти інформували іноземну громадськість щодо справи СВУ⁴³, радянської колективізації⁴⁴, польської пацифікації⁴⁵, намагалися привернути увагу до умисного вбивства Симона Петлюри й недоцільності звинувачувати його у єврейських погромах⁴⁶ і т. д. Фактично щодо кожної з цих подій вихідці з України організували масові мирні протести у центрах української еміграції у ЧСР, щоби звернути увагу іноземців на цю проблему, як це було, наприклад, 1930 р. у Подєбрадах у зв'язку з процесом пацифікації⁴⁷ та восени 1933 р. у Празі з метою донесення до іноземної громадськості інформації щодо Голодомору на українських територіях, підконтрольних Радянському Союзу⁴⁸.

Докладені у цьому руслі зусилля точно не були марними, однак їхня результативність не виправдала очікувань українських емігрантів повною мірою. До прикладу, факт влаштування Голодомору в Україні, за висновком Ольгерда-Іполита Бочковського, не справив належного враження на уряди західних держав⁴⁹, проте загалом численні згадки в іноземній пресі точно дали свої результати. Зокрема радянській системі не вдалося приховати цей прецедент за «залізною завісою», а українським емігрантам, у тому числі, вдалося поширити інформацію про злочинні дії Радянського Союзу щодо українців на всю європейську громадськість, що викликало, зрештою, співчуття у частини європейців⁵⁰. Також така просвітницька діяльність активно протистояла радянській пропаганді, яка поши-

³⁶ Джус, *Творча спадщина Софії Русової*, 201–205.

³⁷ Г. Гордієнко, *Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922–1931)*, т. 2 (Філадельфія, 1977), 156.

³⁸ Наріжний, *Українська еміграція*, 111.

³⁹ Там само, 223.

⁴⁰ Там само, 236.

⁴¹ Там само, 111.

⁴² О. Сухобокова, «Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. XX ст.», *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія* 17 (2010): 135.

⁴³ В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція*, 369, 375.

⁴⁴ Там само, 456.

⁴⁵ Там само, 422–424.

⁴⁶ Там само, 302–304.

⁴⁷ Гордієнко, *Під щитом Марса*, 134.

⁴⁸ М. Галаган, *Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинності (1927–1937)* (Прага, 1938), 34.

⁴⁹ О.-І. Бочковський, *Вибрані праці та документи*, т. 3, кн. 1 (Київ: Дух і Літера, 2020), 13.

⁵⁰ Там само, 185.

ривалася далеко за межами Радянського Союзу⁵¹.

Через таку активність українську еміграцію неодноразово намагалися дискредитувати. Однак навіть за низки перешкод, таких як брак фінансування, частий брак зворотного зв'язку від іноземних урядів, її ініціативні групи досягли більше, ніж могли їхні співвітчизники в Радянському Союзі⁵², де преса зазнавала нищівної цензури і в ній не можна було висвітлювати ключові особливості політики керівництва СРСР щодо українців.

Відповідно з поданих у статті прикладів ми бачимо, що українські емігранти не були націлені лише на ведення індивідуальної наукової праці. Вони також гуртувалися в певні спілки та об'єднання з метою консолідації на благо розвитку національної української справи, попри те, що часу на це часто бракувало. До прикладу, колишній голова дипломатичної місії УНР у Румунії, а в еміграції професор УГА Костянтин Мацієвич у своєму листі до Симона Петлюри згадує, що багато його колег, як і він, не мають часу навіть на наукову чи тим паче громадську діяльність, оскільки більшість часу йде саме на викладацьку роботу⁵³. З одного боку, ці слова можна сприйняти як виправдання, однак якщо поглянути на ситуацію, яка склалася у науковому середовищі українських емігрантів, де вони з метою власного матеріального забезпечення мали працювати відразу в кількох вищих навчальних закладах, то ці слова можна зрозуміти.

Також варто визнати, що активна громадська діяльність була загалом не надто популярною серед українських емігрантів. Гаврило Гордієнко, який навчався в УГА, зазначав у своїх спогадах, що він і його студентське оточення переймалося суто влаштуванням власного життя, тому часу на якусь громадську роботу просто бракувало. Простір для творення політичної роботи був, проте важкі матеріальні умови життя, брак політичного досвіду в більшості емігрантів і інколи навіть страх його здобувати⁵⁴ призводили до того, що досить мала частка української еміграції була причетна до громадської роботи. Тож окрім часто несприятливих можливостей ця національна робота за кордоном мала здебільшого ситуативні успіхи через брак активних ініціативних сил.

⁵¹ С. В. Віднянський, «Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині» (Автореф. дис. д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.020, Київ, 1997), 43.

⁵² Там само.

⁵³ В. Лозицький та ін., ред., *Українська політична еміграція*, 246–247.

⁵⁴ Гордієнко, *Під щитом Марса*, 162.

Консолідована діяльність українських емігрантів у ЧСР тривала фактично до початку Другої світової війни, доки Німеччина не окупувала ЧСР, і остаточно завершилася наприкінці, що було пов'язано зі вступом радянських військ до ЧСР. Ці події призвели до того, що українці, які довгий час проживали в ЧСР, вимушені були повторно емігрувати.

Отже, в результаті здійсненої роботи можна констатувати, що українські емігранти у міжвоєнний період не досягли тих далекосяжних результатів, які були запрограмовані з початку їхньої еміграції, передусім визнання за собою права на власну державність. Однак вони стали тим рупором, з якого світ дізнавався про українців і про їхні національні амбіції, адже Радянський Союз, до складу якого увійшла більшість територій України, фактично відразу вибудував за нею сумнозвісну «залізну завісу». Також, оскільки українців не сприймали як окрему націю, їхня культурна та наукова діяльність, співпраця з науковими колами в різних країнах світу мали стати показником того, що існує окремий шлях українського народу, де він у змозі гідно себе репрезентувати. Задля цього було створено низку організацій професійного та громадського спрямування, які різними шляхами популяризували українську справу.

Відповідно, українські науково-освітні та політичні діячі у ЧСР змогли не лише об'єднатися і скоординувати свої зусилля заради налагодження освітнього процесу для українських емігрантів, а й різними методами актуалізувати українське питання за кордоном і налагодити контакти з міжнародними організаціями. Попри поширену на той час практику допуску до подібних інституцій лише за державницьким принципом, українцям частково вдалося обійти ці заборони, що дало їм змогу стати корисними гравцями на міжнародній арені.

У процесі дослідження також було з'ясовано, що така актуалізація українського питання була спрямована, насамперед, саме на європейську громадськість. Подібна активність українських емігрантів із ЧСР на американському континенті теж була наявною, однак часто це було зумовлено потребою шукати фінансування для продовження початої у ЧСР активної науково-громадської діяльності українців.

Також із виокремлених у статті шляхів популяризації української справи серед іноземної громадськості, таких як видавнича і журналістська діяльність, мирні масові демонстрації, публічні лекції, участь у роботі європейських конгресів і форумах, можна зробити висновок, що ці

способи боротьби українців за свої права є укоріненими в українській національній традиції ще з початку ХХ ст.

У подальшому перспективність подібних досліджень визначено необхідністю окреслення належного місця українських емігрантів у

європейському суспільстві міжвоєнного періоду. Таку глобальну мету можливо реалізувати завдяки подальшими дослідженнями подібних проявів репрезентації українського питання емігрантами також і в інших державах відповідно.

Bibliographic References

- Bochkovskiy, Olherd-Ipolyt. *Vybrani pratsi ta dokumenty*. T. 3. Kn. 1. Kyiv: Dukh i Litera, 2020.
- Bochkovskiy, O.-I., Dobrylovskiy, Yu., & H. Denysenko. *Zvit z diialnosti Upravy Tovarystva Prykhylnykyv UH*. Praha, 1937.
- Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924.
- Danylenko, O., & O. Dobrzhanyskiy. "Stepan Smal-Stotskiy — uchenyi i "realnyi polityk" (do 160-richchia z dnia narodzhennia)". *Kraieznavstvo* 3 (2019): 150–164.
- Dzhus, Oksana. *Tvorcha spadschyna Sofii Rusovoi periodu emihratsii*. Ivano-Frankivsk: Plaj, 2002.
- Fond 3563. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy.
- Galagan, M. *Desiat rokov Ukrainkoi hromady v ChSR. Ohliad zhyttia y chynnosti (1927–1937)*. Praha, 1938.
- Hlushan, Olena. "Uchast S. V. Borodaievs'koho u hromadsko-politychnomu zhytti ukrainkoi emihratsii v Chekho-Slovatskij Respublitsi". *Ukraina magna* 1 (2016): 276–290.
- Hordiienko, Havrylo. *Pod schytom Marsa: Moi Podiebrady (1922–1931) (spohady)*. T. 2. Filadelfia: nakladom avtora, 1977.
- Kanevska I. *Olgerd Ipolyt Bochkovskiy — narys biohrafii*. T. 1. Kyiv: Dukh i Litera, 2018.
- Koval, Roman, Morenets, Viktor, & Yurii Yuzych. "Podiebradskiy polk" armii UNR. T. 2. Kyiv: Oriientyr, 2017.
- Lozyskiy, V., ta in., red. *Ukrainska politychna emihratsiia 1919–1945. Dokumenty ta materialy*. Kyiv, 2008.
- Narizhnyi, Sumon. *Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainkoi emihratsii 1919–1939 (materialy, zibrani S. Narizhnym do chastyny druhoi)*. Kyiv, 1999.
- — —. *Ukrainska emihratsiia: kulturna pratsia ukrainkoi emihratsii mizh dvoma svitovymy vijnamy*. Ch. 1. Praha, 1942.
- Sukhobokova, Olha. "Ukrainskij kul'turno-osvitnij oseredok u Chekhoslovachchyni v 20-kh rr. XX st.". *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhajla Kotsiubynskoho. Seriia: Istoria* 17 (2010): 133–137.
- Trembitskiy, Anatolii. "Rodyna Sitsynskikh-Sichynskikh ta ukrainske istorychno-filolohichne tovarystvo v Prazi (1923–1945)". *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademii"*. Seriia: *Istorychni nauky* 11 (2008): 301–326.
- Troschyn'skiy, Volodymyr. *Mizhvoienna ukrains'ka emihratsiia v Yevropi iak istorychne i sotsial'no-politychne iavysche*. Kyiv: Intel, 1994.
- Try roky pratsi Ukrainkoho Hromadskoho Komitetu v Ch.S.R. (7.7.21–7.7.24). Praha, 1924.
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 3563.
- Ukrainska Hospodarska Akademiia v Ch.S.R. 1922–1935. Niu-York, 1959.
- Vidnians'kyi, Stepan. "Ukrainske pytannia v mizhvoienii Chekhoslovachchyni". Avtoief. dys. d-ra ist. nauk u formi nauk. dopovid: 07.00.02. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 1997.
- — —. *Kulturno-osvitnia i naukova diialnist ukrainkoi emihratsii v Chekho-Slovachchyni: Ukrainskij vilnyj universytet (1921–1945 rr.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1994.
- Yavorskiy, Anatolii. "Vplyv polityky kerivnytstva chekhoslovatskoi respubliky na profesijni hromadski ob'iednannia ukrainskykh emihrantiv u 1920–1930-kh rokakh". In *Vzaiemodiia instytutsij derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v Ukraini: zakhidni zemli (kinets XIX — pochatok XXI st.): kolektyvna monohrafiia*, ed. I. Soliar. Lviv, 2017.

B. Derysh

UKRAINIAN EMIGRATION IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA: REPRESENTATION OF THE UKRAINIAN QUESTION

Based on published and unpublished archival sources and lay of historiography, the article analyses and represents the social and scientific activities of the Ukrainian emigration in Czechoslovakia, which aimed, in particular, to establish intercultural relations with the European public and to familiarise it with the cornerstone problems of Ukrainians in their homeland and in emigration. First and foremost, it was an effort to recognise Ukrainians as a separate nation who deserve both their own statehood and the opportunity to represent themselves on an equal footing with other European nations. The article also identifies the reasons why popularization of the Ukrainian issue was an extremely important part of Ukrainian emigrants' activities abroad and examines the main obstacles that hindered many of their aspirations in this regard.

Keywords: emigration, Czechoslovakia, Ukrainian diaspora, "Ukrainian question".

Матеріал надійшов 20.06.2024

